

Plastik Kelimeler

Modüler Dilin Zulmü

Uwe Pörksen

çeviren: Tacettin Şimşek

İÇİNDEKİLER

Hatırlatma	9
Giriş.....	13
I. Elbe Nehri'nin Her İki Tarafındaki Plastik Kelimeler	27
II. Plastik Kelimeler Yeni Bir Sözcük Sınıfı mıdır?	49
III. Yeni Gerçeklik Modelleri İnşa Unsurları	
Olarak Plastik Kelimeler.....	73
IV. Realiteyi Üreten Görevliler Olarak Uzmanlar.....	93
V. Günlük Dilin Matematikleştirilmesi	117
Ek: Plastik Kelimelerin Belirgin Özellikleri.....	127
Bibliyografya	133
İndeks.....	141

“Gelişme, birbirine bağlanamayan duvar taşından, birbirine bağlanabilir yapı taşıma doğru gitti; statik yapı taşından hareketli modellere doğru...”

Lego plastik kalıplarının dünya çapında başarılı olmasının önemli sebeplerinden biri 1965’ ten itibaren

planlanmış olmasıdır:

- Bütün plastik kalıplar birbirine uyuyor

- Kutular birbirini tamamlıyor

- Bütün yaş grupları için malzeme mevcuttur, küçükler için ‘Duplo plastik kalıpları’ndan, büyükler için ‘Teknik dizisi’ne kadar...”

(Münih’te Alman Müzesi’ndeki Lego şehri ile ilgili bilgi tabelasından)

GİRİŞ

*Nestroy'un bir yerinde Őu dize geçiyor:
“CesurluĐu iste, ũrkek olmadan konuŐ,
enen nasıl bũyũdũ ise!”*

‘Bũyũdũ’ ifadesi olaĐanũstũ bir ifadedir. Çene bu noktada kısal-
tılmıŐ olarak gŕzũkũyor, kŕtũrũm ve kŕk salmıŐ gibi. Bu ilk anda
veznin bir sonucudur. İlk satırın dŕrt vurgusu var, ikincisinin
sadece ũ. ‘Bũyũdũ’yũ bir duraksama takip ediyor, vurguludur.

Tabi o zaman bu tarz kullanımı yanlıŐtır. Konuşma kalı-
bında, ‘bũyũmũŐtũr’ denilir. Zira, Nestroy’un memleketi Viya-
na ve bũtũn gũney Almanya genel olarak konuŐulan geçmiŐ
zaman kipini bilmez. ‘Bũyũdũ’yũ insan gerektiĐinde yazabilir
de, bu yazabilme iŐi ancak kuzey Almanya’da sŕz konusudur.

Burada birileri kendi kendine ve serbest olarak, içinden
geldiĐi gibi yazı dilini konuŐmaya davet edilir.

AŐaĐıda dilimizi saran bir değişim ile meşgul oluyoruz;
kendini yazılı kũltũrde ifade eden tip ve kliŐelerin geç sonuç-
ları ile...

Bu değişimin dilimizin yüzeyinde mi yoksa temelinde mi olduğuna karar vermek çok zor, hayli zamandan beri bir grup eşi görölmedik kelime havada uçşmaktadır; sadece görünürde değil, kullanım tarzında da bir yenilik var ve üstelik artan bir hızla dünyayı saran -uygarlık uğruna- raylar döşeyerek ve yol çizerek... Onların fikir sahipleri artık teşhis edilemiyor. Bu kelimelerin aralıklarla dışarı salınmaları ve sonuçta kendi alanlarını oluşturmaları ve çoğalmaları söz konusu; herhangi bir yerde ve bir mevkileri varmış gibi... Adeta bilinmeyen bir yerde bir işletme holü var, onları bitmiş olarak taşıma bantlarından salıveren... Veya değişik yerlerde aynı anda husüle gelmeleri, ilk dölleme ve poligenetik aracılığıyla... Böylece tıpkı birbirlerine benzeşiyor bu kelimeler.

Her konuda dikkat çekmemekle beraber yine de her yerde hazır bulunuyorlar; politikacıların konuşmalarında olduğu kadar şehir planlayıcılarının çizim tahtalarında, akademik toplantılarda, medyanın bağımsız ara dünyalarında... Kişisel ve özel görüşmelere nüfuz ediyorlar. İlk olarak ortaya çıktıklarında ilgi uyandırıyorlar ve moda oluyorlar; kısa sürede tabii oldukları kabul ediliyor ve günlük yaşama dahil oluyorlar.

1985'in baharında Meksika'nın küçük bir dağ şehri Tepoztlan'da, ülkenin bazı tanınmış sanayicileri, politikacıları ve profesörleri, Meksika'ya yüksek teknolojiyi nasıl transfer edeceklerini konuşmak üzere toplanmışlardı. Görüldüğü gibi tartışma, transferin yapılıp yapılmayacağı ile değil, tersine nasıl gerçekleştirileceğı ile ilgili. ABD'li bir profesör ve bir banker toplantıyı açtı ve ilk olarak 'kendi felsefesini' aktardı. İnsanın, dikkat çeken iki özelliğinin bulunduğunu, yani teknoloji ürettiğini ve toplumu organize ettiğini söyledi. Bu iki özelliğinin arasında bir 'bütünlük' olduğunu ve birbirlerini yukarılara taşıdıklarını anlattı. Toplantı, insanın, evrensel paydaların en verimsiziyle eşitlenmesinden sonra artık başlayabilirdi. Toplantının ana fikri, su üzerinde dalgalanarak yüzen odun parçaları misali şu kelimeler tarafından şekillenmişti: 'progreso', 'proceso', 'modernization', 'desarollo', 'necesidades', 'communication', 'information', 'crisis'.

Kuzey Amerikalı bu kelimeleri biraz farklı ele alıyor, örneğin ‘desarollo’ yerine ‘development’i kullanıyordu; kendini ‘yüksek teknoloji’nin yaylasında yerleşik gören ve bulunduğu mevkkiye, geleceğin parlayan tepesi olarak insanların yöneldiğini zanneden diğer konuşmacıdan daha ilerideydi. Aralarında konsensüs oluşmuştu. İşte bu kelimeler, neredeyse sınırsız bir uzlaşmayı mümkün kılıyor ve ‘neden?’ sorusuna ihtiyaç hissettirmiyordu.

Toplantıya ara verildiğinde tesadüfen orada bulunan bir misafir, bu toplantının sadece yüz kelime ile yapıldığını iddia etti. Yanındaki Meksikalı arkadaşı kafasını salladı ve hızlıca, “Yüz kelime ile insan başkan oluyor! Bunlar ise elli bile değil.” dedi.

Belki de sayıları sadece on beş idi. On beş kıtalar arası kelime, güzel, uçsuz bucaksız, binbir şekilli bir ülkeyi yeni bir teknolojiye bağlayacak ve onu boyunduruğu altına almaya yetecek.

Dillerin alanları ve onların değişik ifade sahaları başlangıçta tabiat dünyası gibi çok zengin idi. Bilindiği üzere dil ve lehçe birbirinden neredeyse ayırt edilemezler. Bu bağlamda, dillerin farklılıkları ve sayımı işine giren Barbara Grimes, 5103 sayısını veriyor. Evet 5103 adet dil dünyayı kaplıyor. Lakin ‘hangi yaygınlıkla?’ diye sorulduğunda, şaşılacak bir piramit ortaya çıkıyor (sayılar yaklaşık olarak tutsa da ve sayım için genel bir kriter koyulmasa da, bunlar izah için yeterlidir):

Asya ve Afrika’da, yaşayan dillerin %30’u konuşuluyor, Pasifik’te %20’si ve Amerika kıtasında %16’sı. Buna karşın Avrupa’da ise neredeyse %1’in üzerinde bile değil, yani 67 dil. Görüldüğü gibi, ulus devletin ilk ortaya çıktığı topraklarda azınlıkların sayısı son derece az ve ülkelerin iki katı kadar dil mevcut. Buradan hareketle ulus devletin dilleri yok ettiği sonucunu çıkarabilir miyiz? Kesin olan bir şey var ki, ulus devletin dilleri bir kenara itiş, tarihsel tecrübemizdir.

Florian Coulmas tarafından ortaya konulan ikinci bir piramit de daha az değersiz değildir (Burada da yukarıda değinilen durumlar geçerlidir):

5 dil, dünya nüfusunun %45’ine dağılıyor (Çince, İngilizce, İspanyolca, Rusça, Hintçe).

12 dil dünya nüfusunun %60'ına dağılıyor (sayılan 5 dile ek olarak: Almanca, Japonca, Arapça, Bengalce, Portekizce, Fransızca, İtalyanca).

100 dil dünya nüfusunun %95'ine dağılıyor.

5000 dil dünya nüfusunun %5'ine dağılıyor.

Örneğin Avrupalı sömürge dillerinin geniş alanlı mozayikçi, Afrika'da olduğu gibi sıkı ve renkli dokunmuş, boylam ve enlem çizgilerine göre dizayn edilmiş bir halı deseni özelliği arz etmez. Nijerya'da 400'ün üzerinde dil sayılmıştır. Coulmas, Hindistan için 1652 sayısını veriyor, bunlar arasında bazı diller en fazla yüz insan tarafından kullanılıyor. Nijerya ve Hindistan'da -bilindiği gibi- şu an İngilizce resmi dil olarak hakim.

Diller aleminde belli ki bitki ve hayvanlar alemindekinin benzeri bir olay gerçekleşiyor. Monokültürler yaygınlaşıyor ve yeryüzünü istila ediyor. Nereye bakarsak bakalım, çeşitliliği en aza inmiş varyantlarla, zayıf-basit anlamlandırmalarla karşılaşırız; örneğin mısır, pirinç ve buğday kelimeleri Çince, Rusça ve İngilizce'de hep ortak kullanılırlar. Koyun, sığır ve domuz kelimelerinin kullanımları da aynı şekilde. Ulus devlet dillerin sayısını azaltıyor. Bunu yapmakla o, kendisinin, bu alanda da dünyayı standartlaştırma yetkisine sahip olduğunu ispatlıyor. Dillerin dünya haritası sayılarla karakterize edilmeye çalışıldığında, o zaman üçüncü bir sayı dizisi devreye giriyor. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi 1945 yılında 52 devlet tarafından imzalandı; şu an Birleşmiş Milletler'e 160 devlet üyedir⁴. Bugünkü devletlerin 2/3'i çok genç, bir kuşak yaşında bile değiller ve Avrupa'lı bir örneği takip etmek suretiyle, şöylesi bir ödevle kendilerini yükümlü görüyorlar: tek bir dili, birliğin ulusal sembolü olarak kabul ettirerek ve bu dili alfabetik sıraya koyarak, standartlaştırarak, mümkün olduğunca tamamlamaya çalışarak, 'geliştirerek', sevinçle dünya uygarlığının içeriğini 'aktaracak' ve 'birbiriyle bağlantı kuracak' duruma

4 Bu denemenin basıldığı 1988 yılında, Birleşmiş Milletler'e üye devlet sayısı 160 idi. Günümüzde bu sayı, yeni devletlerin oluşmasıyla fazlaşmıştır. (çev.)

getirmek. Kendilerini, yapmakla sorumlu gördükleri ödev, dil ile ilgili oldukça saçma ve ithal düşünceyi kabul ettirmek ve on yıllar süresince bir ‘modernleşme’ ortaya koymaktır ki aslına bakılırsa, Avrupalı ulusların Ortaçağ evrensel latin yazı kültüründen yavaşça kopması için yüzyılların geçmesine ihtiyaçları olmuştur. Bu sınırları tayin edilmiş alanların, köklü bir şekilde yeniden düzenlenmesinden başka nasıl mümkün olacak? Böyle yapması, genç ulus devletin, kendini ve atalarından kalma dillerini tamamen savunmasız bırakması anlamına gelmez mi?

1945’den itibaren sömürge durumundan kurtuluşlar bu girişimleri daha da hızlandırmıştır. Üçüncü dünya ülkelerinde, Avrupa ulusal ‘kimlik’ programları ne kadar kararlı şekilde kabul ediliyorsa diller ormanı da o hızla çoraklaşmaktadır. Üretken gücü sömüren kolonyalizm, sadece modern Avrupalı ulus devlet değildir, ulus devletin ta kendisidir.

Fakat şimdi, 5 dilin neredeyse meskün dünyanın yarısını, 100 dilin ise tümünü kapsamayı ve evrensel ulus devletin kuruluşunun, yaşayan dillerin çeşitliliğini yok olmaya kadar götürmesi meselesi piramitin ucu olarak görülemez. Bu uç, yer kürede zaman farklılığıyla da olsa yayılan, uluslar arası çapta küçük bir kelime hazinesini oluşturuyor; işte o kelime hazinesiyle, yani 100, 50 veya 15 kelime ile Tepotzlan’daki toplantı gerçekleştirilmiş oldu. Biraz evvel bunlardan bazılarını kullandık: ‘kimlik’, ‘kalkınma’, ‘nakil’, ‘modernleşme’, ‘iletişim’. Paradoksal tarzda kendi yokoluşunu eliyle icra eden ulus devlet, bu evrensel sembollerin saldırısı için en uygun savunmasız kapıdır. Konumuz onlardır. Dikkat çeken, şüphelenilecek hiçbir şey yok; ne ‘tanıtıcı sözler’ veya ‘sloganlar’, ne de ‘boş formüller’⁵ veya ‘kelime kabukları’⁶, aksine bu kelimelerin çok sessiz ve gizlice sokulması söz konusu. Yani günlük hayatın çok az hesaba katılan sessiz doğallığı ve günübirlik

5 Leerformel = ‘boş formül’. Olayları açıklarken belirli gerçeklikleri izah için kullanılan bu ifadeler -çok genel formüle edilmişlerdir- yakından incelenecek olursa olay hakkında hiçbir şey söylemedikleri görülür. (çev.)

6 Worthülse = ‘kelime kabukları’. Dinleyen ve okuyanlara semantik anlamı anlaşılabilir, boş veya kabukvari gelen kelimeleri ifade eder. (çev.)

algılamanın karanlığı içinde sessizce ve gizlice: ‘Enerji’. ‘Cinsellik’. ‘Eş, ortak (partner)’ gibi.

İnsan bu kelimeleri ‘gündelik maymuncuklar’ diye adlandırabilir. Onlar sürekli avuç içindedirler, birçok şeyin anahtarındırlar ve büyük mekânların kapılarını açarlar. Bütün gerçeklik alanlarına hastalık bulaştırırlar ve gerçekliğin, kendisini bu kelimelerin üzerine -onların billurlaşma noktası olarak- eklemesini sağlarlar.

Bu kelimeler genellikle yüz veya iki yüz sene önce de mevcuttular; fakat sonradan anlamları değiştirildi. Farkına bile varılmaksızın bir şeylerin yeri değişti, ama ‘enerji’, ‘enformasyon’⁷ işitim imgeleri (Lautbild) aynı kaldı. Bilim, çok fazla gecikmeden, İspanyolca, İtalyanca, Fransızca, Flemenkçe, Almanca ve İsveçcede, -halk diline dönüşmesinden sonra- genel dilin kavramlarını kendine çekmiş, şekil vermiş ve bunları değiştirilmiş olarak genel günlük dile, muazzam etki yaydıkları yerlere salıvermiştir. Bu durum, ‘enformasyon’ kavramında ancak bundan yirmi yıl önce gerçekleşmişti.

Bu fenomen ile defalarca meşgul oldum; Goethe’nin, Darwin’in ve Freud’un dili örneğinden hareketle, kelimelelerin bilimsel dile göçlerini ve umumi dile geri dönüşlerini, derli toplu tarihsel açıklamalarla takip ettim. Bu değişim, Yeniçağ’ın tarihinde olağanüstü bir etkiye sahiptir. İnsan, dili, sadece gözlemin odağı yapmalı ve gündelik dünyayı ve bilimi, bilimsel dilin ve günlük yaşamın dilinin iki farklı alanı (Sphäre) olarak görmeye karar vermelidir. Aktarma (Übertragung) ve geri aktarma (Rückübertragung) modeline göre bu zaman içerisinde birçok şey dilimize ve düşünce dünyamıza girmektedir. Popüler ve günlük dil kavramları, bilimsel alana veya daha yüksek bir alana aktarılmakta, burada genel geçer gerçekler özelliği kazanarak, etkili ve esaslı kavramlar şeklinde günlük dile geri dönmekte ve orada hâkim mitler olarak günlük yaşamı gölgelemekteler. 1800’lerde ‘sağlık’ ve ‘kalkın-

7 ‘Information’ kelimesinin Türkçe karşılığı olarak ‘bilgi’ kelimesini de kullanabiliriz, fakat ‘enformasyon’ ‘bilgi’den daha geniş bir alana sahiptir. Bu açıdan ‘enformasyon’ tercih edilmiştir. (çev.)

ma' ve yüzyılın ortalarından sonra da 'varolmak için savaş' ve 'tabii ayıklama' kavramlarında bu durum çokça görülmüştür. Görülüyor ki, ortak dil alanları birbirine kenetleniyor ve ilk aktarım (transfer) sonraki geri aktarımı teşvik ediyor. Böylece Marx ve Freud'un bilimsel öğretileri, gündelik dünyada doktrinler ve mitler olarak tekrar ortaya çıkıyor ve günlük dili istila ediyorlar.

Ivan Illich ile 1981'de Berlin'deki Wissenschaftskolleg'de bir yıl boyunca beraber olduğum sırada, konuşma imkanı bulduğum konu bu idi. O günden bugüne bu tartışma hiç bitmedi. Onun bana önerdiği, hatta yapmamı teşvik ettiği şey, tarihsel çizgiyi günümüze kadar gözlemleyip, bilim tarafından değiştirilen mevcut günlük dili sorgulamak idi.

Bunu deneme hususunda çok tereddüt ettim. Bahsetmiş olduğumuz olayın, yani günlük dilin istilasının, moral bozucu bir yanı var. Bu meseleyi ele almak, insanı hem terletiyor, hem de başını döndürüyor. Bilim dilinden geri dönenler (Rückwanderer), egemen ve karşı konulamaz bir gündelik dünyaya bakış açısının temelini oluşturuyorlar. Bu dünyaya bakış açısı, gerçekten görüldüğü gibi iptidai olabilir mi? Günlük yaşamın anahtar kelimeleri ile meşgul olurken insanı bir boşluk hissi ve korku sarıyor. Ürkütücü bir durum bu!

Bununla beraber, bilimin günlük yaşam ve dile, son on yılda hızlı bir şekilde nüfuz edişi, gözden kaçırılacak gibi değildir. Örneğin bilimsel görünen kelimelerden küçük bir bölümü, endüstrileşmiş dünyada hızla yayılıyor.

Amorf (şekilsiz) plastik kelimeler, endüstri ülkelerinin temel yapı malzemeleridir. Bu simgeler (şifreler), geniş geometrik alanlar yaratıyorlar; böylece her bir şey hiç güçlük çekmeden engelsiz ve daraltılmamış bir geçite koyuluyor ve orada kullanım alanı buluyor.

Politik sistemler bu durum karşısında adeta kayıtsızdır- lar. Evrensel semboller Elbe'nin her iki tarafında ⁸yayılıyor-

8 Bu denemenin kaleme alındığı yıllarda, Federal Almanya Cumhuriyeti (Batı Almanya) ve Alman Demokratik Cumhuriyeti (Doğu Almanya) olarak iki Almanya'nın varlığı söz konusu idi. Elbe nehri bu iki ülkenin sınırını çiziyor-